

Rudolph Meischke

13 mei 1923 – 23 december 2010

Ruud Meischke werd in 1923 geboren in Rotterdam als zoon van de architect Coenraad Meischke, die na de Tweede Wereldoorlog vooral bekend zou worden als de restaurator van de Rotterdamse St. Laurenskerk. Meischke trad in het voetspoor van zijn vader en studeerde bouwkunde in Delft maar een echte architect is hij daar nooit geworden. Zijn belangstelling ging al snel uit naar de bestudering van de historische bouwkunst en binnen die richting zou hij ook carrière maken. In 1953 werd hij de eerste directeur van het nieuwe Bureau Monumentenzorg van de gemeente Amsterdam en in 1958 vergrootte hij zijn werkterrein tot heel Nederland als Directeur Restauratie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Het onderzoek naar en het schrijven over architectuur lag hem echter meer aan het hart dan de steeds toenemende ambtelijke beslommeringen die deze functie met zich meebracht. In 1972 trok hij zich terug als directeur en richtte zich binnen de rijksdienst uitsluitend nog op wetenschappelijk onderzoek. In 1985, op 62-jarige leeftijd begon hij aan een nieuwe bijbaan voor een dag in de week, als buitengewoon hoogleraar architectuurgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Daarnaast was hij ook als particulier intensief betrokken bij het behoud van monumenten, onder meer als bestuurslid van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, als redacteur van het *Bulletin KNOB* en vooral als bestuurslid van de Vereniging Hendrick de Keyser.

De zorg voor het gebouwde erfgoed was voor Meischke onlosmakelijk verbonden met doen van onderzoek. 'Monumentenzorg is meer dan het bij elkaar houden van zoveel mogelijk bakstenen op de oorspronkelijke plaats,' is een van zijn kenmerkende uitspraken. Het onderzoek naar de Nederlandse bouwkunst vormde de leidraad van zijn werkende bestaan, dat met zijn pensionering in 1988 bepaald nog niet was afgelopen. Hij hield ervan om over zijn ervaringen te spreken, in lezingen, colleges en gewoon bij tafelgesprekken. Maar meer nog hield hij ervan om die verhalen op schrift te zetten. Schrijven zag hij als een plicht, als een middel om zijn kennis en zijn liefde voor historische bouwkunst over te brengen, op vakgenoten en op een breder publiek. Meer dan zestig jaar geleden verscheen zijn eerste publicatie en wel in het *Bouwkundig Weekblad* van 1950, over Nederlandse monumenten in Zuid-Afrika. Het zou naderhand een buitenbeentje in zijn oeuvre blijken want in de stroom van publicaties die nadien uit zijn pen vloeide, schreef hij alleen

nog over Nederlandse architectuur, waarbij hij vooral naam gemaakt heeft in het onderzoek naar het laatgotische kerken, de grote stedelijke weeshuizen en het woonhuis in de stad.

Dat zijn allemaal gebouwen waaraan doorgaans geen grote namen van architecten of andersoortige ontwerpers verbonden zijn. Dat laatste was dan ook de rede waarom deze meer anonieme architectuur in kunstgeschiedschrijving van de eerste helft van de twintigste eeuw nauwelijks aan bod was gekomen, ondanks het feit dat het juist deze meer algemene gebouwen zijn die het stadsbeeld domineerden. Maar oudere architectuurhistorici uit de eerste helft van de twintigste eeuw wilde het vak eigenlijk op dezelfde manier behandelen als de geschiedenis van de schilderkunst en in de toenmalige opvattingen draaide alles daarbij om de grote meesters. Maar Meischke zocht in zijn onderzoek nu juist niet naar individuele geniale architecten, maar richtte de schijnwerper op de organisatie van het bouwbedrijf en op de rol van de aannemers, timmerbazen en materialenhandelaren binnen het ontwerp- en bouwproces. Deze aspecten komen ook al aan bod in zijn eerste grote publicatie, die in 1952 in het *Bulletin KNOB* verscheen, 'Het architectonische ontwerp in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen en de zestiende eeuw,' een studie over het bouwvak en de veranderende communicatiepatronen tussen ontwerpers, uitvoerders en opdrachtgevers – overigens nog steeds verplichte literatuur voor iedereen die zich wil bezighouden met de laatgotische en vroegrenaissance bouwkunst in de Nederlanden en bovendien de eerste wetenschappelijke verhandeling over het fenomeen van de architectuurtekeningen in de Nederlanden.

Zijn analyse van de gebouwen bleef niet beperkt tot de gevels en de ornamenten, zoals in de traditionele kunsthistorische benadering van het midden van de twintigste eeuw. In plaats daarvan gaf hij de hoofdrol aan de ordening van de ruimte, de plattegrond en de fysieke realisering daarvan, de bouwconstructie. Hij analyseerde gebouwen aan de hand van het samenspel van beschikbare materialen in een bepaalde periode, de plaatselijke bouwtradities en -technieken en de specifieke eisen voor het gebruik. In zijn aanpak was architectuur van meet af aan als vanzelfsprekend verbonden met economische en sociaalhistorische vragen. Als een van de eerste ontwikkelde hij hiervoor een onderzoeksmethodiek die al vrij snel gemeengoed is geworden, niet door methodische verhandelingen maar gewoon door een niet aflatende

stroom publicaties waarin duidelijk werd tot welke nieuwe inzichten deze benadering kon leiden.

Drie thema's binnen zijn oeuvre verdienen een nadere toelichting: de organisatie van de laatmiddeleeuwse bouwloodsen, de architectuur van de grote instellingen van sociale zorg, en de geschiedenis van het Nederlandse woonhuis. Kort na zijn afstuderen in Delft werd hij door de toenmalige hoogleraar architectuurgeschiedenis te Utrecht, Murk Ozinga, uitgenodigd mee te werken aan het nieuwe overzichtswerk over de Nederlandse gotische architectuur, *De gotische kerkelijke bouwkunst*, dat in 1953 zou verschijnen in de reeks *De schoonheid van ons land*. De bouwkunst van de vijftiende en vroege zestiende eeuw is sindsdien een van de terugkerende thema's in zijn werk gebleven. De stijlgeschiedenis van deze gebouwen was hierbij van ondergeschikt belang, in tegenstelling tot de gebruikelijke kunsthistorische studies over deze grote laatmiddeleeuwse stadskerken. Meischke was vooral geïnteresseerd in de organisatie van het bouwbedrijf, die juist in die tijd van schaalvergroting een ingrijpende verandering onderging. In deze periode ontstonden grote commerciële bouwfirmas die vanuit de Zuidelijke Nederlanden opereerden maar tot in Alkmaar toe projecten onder handen hadden. In zijn bijdrage aan de studie over *Het architectonisch netwerk van de bouwmeesterfamilie Keldermans* en de bijhorende tentoonstelling in het Markiezenhof in Bergen op Zoom in 1987, formuleerde hij voor het eerst een uitgewerkte hypothese over deze ontwikkeling en introduceerde hiervoor de term 'handelsgotiek'.

Een tweede zwaartepunt binnen zijn oeuvre vormen de studies over Amsterdamse weeshuizen en ander sociale instellingen, zoals de lijvige studies over het Amsterdamse Burgerweeshuis uit 1975 en over het Maagdenhuis uit 1980, beide verschenen in de toenmalige kernreeks van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de bekende *Geïllustreerde Beschrijving van Monumenten van Geschiedenis en Kunst*. Omdat deze grote stedelijke complexen vaak een heel huizenblok besloegen en dominante factoren vormden in het stedelijk weefsel, zag Meischke deze complexen als een sleutel tot de een beter begrip van de historische stedelijke structuur zelf. Bij de bestudering van deze gebouwen stond de eerder genoemde sociaalhistorische benadering voorop: zowel de oorspronkelijke architectuur als de latere wijzigingen werden steeds vanuit de functies van de verschillende onderdelen van

het complex verklaard, zoals slapen, eten, werken, wassen, koken, bakken en brouwen, inclusief latere aanpassingen en wijzingen. Dat het hierbij ging om gebouwen die ontworpen zijn door twee toparchitecten, te weten Jacob van Campen in het geval van het Burgerweeshuis en Abraham van de Hart in dat van het Maagdenhuis, bleef overigens niet onvermeld, maar deze boeken zouden er niet heel veel anders uitgezien hebben als deze weeshuizen door veel gewonere, anonieme meestertimmerlieden ontworpen zouden zijn geweest. Van kunsthistorische heldenverering moest Ruud Meischke immers niets hebben, zoveel is wel duidelijk.

Al vanaf zijn aanstelling als directeur van het Bureau Monumentenzorg van Amsterdam, had de bestudering van het woonhuis zijn speciale aandacht. Ook hier hing het onderzoek direct samen met de noden van de dag (de 'valorisatie van onderzoek' is nooit een probleem geweest in dit vakgebied). De Nederlandse binnensteden waren na de oorlog zwaar onderkomen. Verkrotting was acuut en grootscheepse sanering van de historische kernen dreigde. Samen met zijn toenmalige collega Henk Zantkuijl begon Meischke met het documenteren en bestuderen van het historische woonhuis in de stad, voordat het te laat zou zijn. De geschiedenis van het woonhuis heeft zich vrijwel geheel in de anonimiteit afgespeeld, grote architectennamen komen er nauwelijks aan te pas. Anders dan bij de grote kerken en de weeshuizen zijn er ook nauwelijks schriftelijke bronnen. De gebouwen zelf zijn de belangrijkste bron en Meischke en Zantkuijl hebben toen in Amsterdam de onderzoeksmethode ontwikkeld die wij nu aanduiden met de term 'bouwhistorie', het onderzoek naar soorten bakstenen, metselverbanden, houtskeletten en kapconstructies. Door het onderzoek naar de gebouwen zelf, en naar het bouwbedrijf en de groep van uitvoerende werkbazen is het Meischke gelukt om de 'anonieme', trage ontwikkeling van het woonhuis in kaart te brengen. Een eerste poging tot een samenvattend overzicht van deze diffuse ontwikkeling publiceerde hij in 1969 samen met Zantkuijl in het *Het Nederlandse Woonhuis*. Hierin presenteerde hij voor het eerst een ordening naar plattegrondtype in plaats van de voorheen gebruikelijke indeling op basis van de stijl van de gevels. De ontwikkelingslijn van de woonhuistypes is hierbij voorgesteld als een soort evolutionaire stamboom waarbij alle mogelijke varianten uit een paar oervormen zouden zijn ontwikkeld. Vijfentwintig jaar later volgde dan een geheel vernieuwde visie op deze geschiedenis in de vierdelige

reeks *Huizen in Nederland* uit 1993-2000, uitgegeven door de vereniging Hendrick de Keyser. Er zijn maar weinig mensen met voldoende lenigheid van geest om hun eigen levenswerk zó grondig te herzien. De genoemde stamboom uit 1969 vond hij bij nader inzien toch te kunstmatig, er waren te veel uitzonderingen, en in plaats van één integraal systeem dat voor het hele land zou moeten gelden, baseerde hij zijn reconstructie van de ontwikkeling nu op enkele regionale hoofdvormen, die vooral door de beschikbaarheid van materiaal, perceelstructuren en ondergrond waren bepaald. Ook hier werd de ontwikkeling van de architectuur beschreven vanuit het perspectief van de wijzigingen in gebruik en behoeften van de bewoners. Met het grote boek over het *Trippenhuis* dat hij in 1983 met een aantal collegae heeft geschreven, liet hij overigens zien dat de sociaal-historische aanpak van de geschiedenis van het woonhuis ook heel goed uitpakt bij architectonische meesterwerken die wél tot de canon van de kunstgeschiedenis behoren.

Meischke was een groot wetenschapper en zijn verdiensten op dat gebied zijn, behalve met het Leidse professoraat, bekrachtigd met een eredoctoraat aan de Universiteit Utrecht en met het lidmaatschap van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Hij was een creatief denker, die zich niet liet leiden door modieuze *hypes* of zogenaamde actuele thema's. Hij stelde zijn eigen vragen, en aangezien die soms geheel uit het ongerijmde leken te komen, was hij daarmee zijn tijd soms vooruit. Zijn onderzoek was eigenlijk steeds probleemgestuurd en hij voelde er weinig voor om daar verder nog veel over te theoretiseren. 'Mijn meest diepe gedachte ooit, betrof het rioolstelsel van het Amsterdamse Burgerweeshuis', zei hij eens badinerend, maar daar school meer wijsheid in dan menig luisteraar toen dacht, want juist aan de hand van dat afwatersysteem had hij de oorspronkelijke functies in het complex kunnen situeren, als sleutel tot begrip en reconstructie van de oorspronkelijke indeling van het hele gebouw. Echt goede vragen zetten ook anderen aan het denken en de invloed van Meischkes gedachten zal nog lange tijd onverminderd doorwerken. Zijn hypothesen, soms niet meer dan gedachteballonnetjes, van twintig, dertig jaar of nog langer geleden, hebben recent nog ten grondslag gelegen aan academische verhandelingen van jonge onderzoekers, zoals proefschriften over de steenhandel van de familie Van Neurenberg, over het fenomeen van de handelsgotiek in de vijftiende eeuw, en over de geschiedenis van de architectuurtekening om maar een paar voorbeelden te noemen.

Ook de afgelopen tien jaar, na het voltooien van zijn magnum opus, de genoemde serie *Huizen in Nederland*, bleef Meischke als auteur en onderzoeker actief. Hij wilde eigenlijk het vooroorlogse Rotterdam, de stad van zijn jeugd, nog beter voor het voetlicht brengen. Door het bombardement en de daaropvolgende rigoureuze vernieuwing van het stadscentrum is de historische architectuur van die stad uit het collectieve geheugen verdwenen en daarmee ook uit de geschiedschrijving van de Nederlandse architectuur. Van een boek over Rotterdam is het echter niet meer gekomen, wel publiceerde hij nog een aantal artikelen over Rotterdamse huizen. De laatste maanden van zijn leven bestudeerde hij het ontwerpproces van het kasteel te Amerongen in de zeventiende eeuw, een zeldzaam goed gedocumenteerde geschiedenis waarbij al zijn oude stokpaardjes nog eens bij elkaar kwamen: de ontwikkeling van nieuwe ruimtelijke schema's binnen het woonhuis, de organisatie van het bouwbedrijf, de belangrijke rol van de aannemer-architect, en de bemoeizuchtige opdrachtgever en zijn familie. Dit artikel verschijnt binnenkort in datzelfde *Bulletin KNOB* waarin hij bijna zestig jaar geleden zijn eerste wetenschappelijke voetstappen zette.

De rijkdom van het wetenschappelijk werk van Ruud Meischke, neergelegd in zo'n 175 publicaties, zal huidige en komende generaties van Nederlandse architectuurhistorici blijven bezighouden, als inspiratiebron of om te bewijzen dat hij toch ongelijk had – dat laatste was volgens Meischke overigens een van de beste manieren om toch een beetje onsterfelijk te worden.